
O MASKAH IN MASKIRANJU NA PUSTNE DNI Posvetovanje v Cerknem, 18. in 19. april 2001

321

Kaj se dogaja z maskami po veliki noči, bi se lahko vprašali udeleženci strokovnega posvetovanja o maskah in maskiranju v Sloveniji, ki so se le tri dni po velikonočni nedelji zbrali v Cerknem. Pa se je pokazalo, da je bil datum izbran po naključju, kraj pa po premisleku. V Cerknem, le nekaj kilometrov oddaljenem od Idrije, so namreč doma ene najbolj slavni slovenskih pustnih mask – cerkljanski lavfarji, zato je bil kraj kar primeren.

Maske in maskiranje v Sloveniji in zamejstvu, kot je bilo uradno imenovano posvetovanje, je bilo v bistvu srečanje etnologov, ki se ukvarjajo s šegami. Pripravili so ga: Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Mestni muzej Idrija, Muzej za Idrijsko in Cerkljansko ter Znanstvenoraziskovalno središče Bistra Ptuj. Bilo je organsko nadaljevanje posvetovanja pod istim naslovom na Ptuj v letu 2000. V dvodnevem sporedu, ki je trajal dobesedno od jutra do večera, se je zvrstilo dvajset referentov, večina od njih etnologov. Bila pa sta med njimi tudi folklorist in filologinja.

Glavni iniciator posvetovanja je bil dr. Jurij Fikfak, ki mu je uspelo pripraviti nekakšen vseslovenski pregled pustnih šeg, ki se v zadnjih letih dogajajo na slovenskem etničnem ozemlju, obenem pa zbrati na kupu kar precej stanovskih kolegov, ki jim je ukvarjanje s šegami še posebej blizu. Iz dvajsetih predavanj (napovedano jih je bilo celo več, nekaj predavateljev je bilo zadržanih, njihovi referati pa kljub vsemu rezimirani pred publiko) se je dala razbrati res velika raznolikost slovenskih pustnih šeg.

Posvetovanje je začela mag. Marija Kozar-Mukič iz Sombathelyja na Madžarskem. Na kratko je opisala pustne šege med porabskimi Slovenci. V vaseh, kjer živijo, so še vedno žive. Prav tako poznajo tudi preoblačenje in obhode sv. Treh kraljev. Čeravno se najmlajše generacije že težko sporazumevajo v slovenščini in tudi starejši odhajajo po poslu med izključno madžarsko govorečo večino, se šege ohranjajo.

Iz Haloz in Ptujskega polja je Andrej Brence predstavil lik dveh pustnih živali, "ruse" in "mele". Rusa je na dveh nogah, premika jo en sam človek, za melo (verjetno izraz pride od "gambele") pa sta potrebna dva, saj je to štirinožna pošast. Imata enako staro domovinsko pravico kot kurenti, le da so ju ti v zadnjem času kar nekako zasenčili. V vaseh, kjer poznajo te živalske maske, jih prav tako kot kurente vodijo od hiše do hiše, pustni obred pa je enako slikovit in pomemben za domačine kot obhod kurentov.

Branko Fuchs s Ptuja je predstavil za etnologue najbrž precej nenavaden pogled folklorista: ukvarja se folkloornimi nastopi in želi imeti na odru kar se da izčiščen in originalen ples, ki spada k določeni šegi (pustni, ženitovanjski, krstni itd.) Verjetno je bilo njegovo predavanje za etnološke duše precej nenavadno, kajti nekako se je bilo treba sprijazniti z druge vrste pogledom na kmečke šege. Vsekakor je postregel s številnimi podatki, ki jih je marsikdo slišal prvič. "Košuta" s Pohorja in Kozjanskega je živalski lik, podoben rusi in meli. Po raziskavah, ki jih je opravil v zadnjih letih, ugotavlja, da je košuta še zelo živa, tako pri svatbenih, pustnih in tudi krstnih šegah. Kar predstavljajte si, kako pomembno vlogo ima na svatbi, kjer je ves čas nema, pred ženinom in nevesto se samo trikrat prikloni in zapleše svoj svatbeni ples. Njen nastop je kratek, a učinkovit.

322

Tudi dr. Aleš Gačnik se je ukvarjal s šego oziroma s tipom živalske pustne maske, ki jo je lahko povezati z rusami ali melami. Imenuje se "rubi", lahko bi bila košuta ali konj, krava ali osel. S celotnim obredjem na pustni torek zvečer je vezana samo na majhno vas Pokoše, nekje med Mariborom in Slovensko Bistrico. Vojaki, ki nastopajo v tem obredu, in stalno besedovanje bi morda lahko izhajali celo iz časov Napoleonovih vojn. Domneva, ki se je ponudila, pa vsekakor zahteva še več brskanja po arhivskem gradivu.

Dr. Polona Šega je prikazala živopisne lepe maske "cundrov" po nekaterih istrskih vaseh. Mag. Martina Piko iz Inštituta Urban Jarnik iz Celovca pa je predstavila najnovejša dogajanja o pustnih dnevih na Koroškem. Tukaj se med kmečkimi šegami že pojavljajo prireditve, ki so jih prireditelji videli nekje drugje in jih prilagajajo svojemu okolju. Med organizatorji sedaj seveda niso več fantovske združbe, kot so bile pred petdesetimi in več leti, ampak razna društva: gasilska, turistična, kulturna, tudi šola je pomembna. Korošci so se očitno najbolj navdušili nad t.im. "beljaškimi zasedanji", ali pustnimi sejami, ki so prišle v vsakoletne televizijske programe lokalnih postaj in si tako pridobile številno publiko. Zdaj se lokalne skupnosti prav tako zbirajo na pustnih sejah, kjer so na eni strani izvajalci prizorov in skečev, na drugi pa gledalci, ki so jim teme znane in domače in zato neznansko uživajo. Pust se je v teh okoljih nekako teatrsko prilagodil publikii. Vsebina prizorov pa je v principih prav enaka tistim, ki so si jih ali pa si jih še privoščijo pustovalci vseh sprevodov ali pa procesov na pepelnično sredo.

Brez dvoma je bila za zbrane etnologue silno zanimiva razprava filologinje dr. Metke Furlan, ki je poskušala najti z jezikovnimi zakoni podkrepjeno tezo o nastanku brkinskih škorumatov in se pri tem ozirala na že znano čedajsko prepoved o "in habitu scaramatte" iz leta 1340.

Dr. Roberto Dapit je predstavil nekaj svojih najnovejših video posnetkov, ki jih je opravil v Reziji in Beneški Sloveniji. V vasi Bila v Reziji so pustne šege zelo pomembne za skupnost, saj zberejo skupaj prebivalce, ki so večinoma razseljeni po drugih krajih in se redko vračajo na stare domove. Kot da bi ravno ta razkropljenost priganjala prebivalce, da se vračajo in ohranjajo stare šege! Dr. Dapit je spremljal pustno dogajanje, ki traja več dni. Pri pustnih obhodih po določenem obredju sodelujejo ponekod ženske, drugod moški, včasih oboji. Šeme so večinoma stalne, prav tako povsod sodelujejo znameniti rezijanski citiravci – godci, ki godejo na poseben način. Rezijani so postali v zadnjih letih turistična znamenitost, ki jo obiskujejo od vsepovsod. Poleg fotografov in snemalcev znajo biti nadležni tudi etnologi. In tako so menda v lanskem letu pri društvu, ki je

pustovanje organiziralo, prepovedali tujcem vsakršno preveč bližnje snemanje. Roberto Dapit se lahko pohvali s starimi poznanstvi, zato zanj prepoved ni veljala.

Pokazal je tudi najnovejše, komaj nekaj tednov stare posnetke blumarskih pustovanj s Črnega vrha in še prav posebnih maškar iz Mersinja in Ronca. Tudi te oddaljene beneške vasi na redke praznične dneve spremenijo podobo. Čez leto so samotne, ker se skoraj vsi mlajši prebivalci za delom selijo v dolino, za pusta, za božič, za vse svete pa za kratek čas spet ožive.

Svoje vizualne utrinke je predstavil tudi dr. Naško Križnar. Izbral si je tri različne pokrajine in primerjal potek pustovanj v vaseh v Halozah, Benečiji in Istri.

Rojevanje nekega pustovanja je pokazala Mirjam Gnezda. V Idriji se zadnjih pet, šest let pojavlja posebne vrste pustna zabava. Prebivalci mestne soseske Grapa delujejo kot vas sredi mesta in edini v Idriji prirejajo neke vrste zasebnega pusta. Imenujejo se Graparji. Sami pripravijo sceno in prizore, vse odigrajo, ostali Idrijčani pa jih nagradijo s tem, da jih pridejo gledat, da jim ploskajo, da so se jih že navadili in da jih zahtevajo. Čas bo pokazal, koliko se bo "graparski pust" "prijel" in do kdaj se bo dogajal izključno na ljubiteljski bazi. Maskiranje je svobodno, prav tako tipi mask, prizori pa so vzeti iz lokalnega idrijskega življenja. Tako so bili z idrijskimi Graparji zaključeni referati o t.im. kmečkih pustovanjih.

Že po prvem dnevu se je pokazalo, da so referati, s katerimi so referenti predstavljali svoje teme, zelo raznoliki. Prikazovala in pletla se je nekakšna mreža pustnih dogodkov, ki je bila razprostrta po vsej Sloveniji in je segala še na Tržaško, Koroško in v Porabje. Etnologom, ki se dalj časa ukvarjajo s terenskim delom in spoznavajo današnjo plat življenja, pa se je pokazalo še nekaj drugega. Skoraj povsod je videti, kako močno si formalne ali neformalne družbe, ki prirejajo najrazličnejše prireditve, prizadevajo, da bi njihovo delo dobilo vsaj malo priznanja. Ne zadošča več, da so poznani v svojem ožjem okolju, da si zasluge predajajo tako rekoč iz rok v roke, na daljše čase tudi iz roda v rod. Zdaj gre že za nekaj več. Sredstva obveščanja so storila svoje in prav gotovo ni več tako nemogoče, da bi se skupina ali posameznik pojavila tudi v lokalnem časopisju, na lokalnem radiu ali na televizijski postaji.

Kurenti so nenadoma postali svetel vzor za marsikaterega domačina po manjših in večjih naseljih, kjer se trudijo, da pošteno, včasih celo prepošteno izpeljejo svojo šego. Slava kurentov postaja nekakšna vzpodbuda za ostale, kar seveda ne more biti najbolj primerno za ohranjanje avtohtone šege. Marsikje povedo, da si prizadevajo predvsem za to, da bi javnosti predstavili svoj kraj, da bi se postavili pred prebivalci iz sosednjih vasi. Povabilo k sodelovanju na Ptujskem karnevalu jemljejo večinoma vse pustne skupine iz Slovenije kot izredno priložnost, da lahko nekaj naredijo za svojo lastno popularnost. Klic k slavi je tako pomemben, da marsikje sploh ne pomišljajo več, če je treba prelomiti stare zapovedi, ki so od nekdaj veljale v zvezi s to šego. Televizija ima pač svoje zakone, seveda pa v tem kraljestvu največkrat niti ne vedo, kako se je ob različnih šegah sploh treba obnašati. In potem vabijo šeme na predstavitev v tistih dnevih, ko se jim je prepovedano maskirati.

Tudi udeleženci posvetovanja smo imeli napovedan večerni obisk cerkljanskih lavfarjev. Pa se je izkazalo, da so se uprli, ker se v tistih dnevih pač ne maskira več.

Fantje, ki so za pravega pusta predstavljali različne tipe, so na ogled prinesli le svojo opravo. Zbranim etnologom so zaigrali še nekaj viž na novo kupljeno avstrijsko lajno – in predstave je bilo za tisti dan konec.

Drugi del referatov je bil posvečen pustovanjem v mestih. Ponekod jih poznajo kot karnevale, drugod samo kot plese in zabave, v redkih krajih pa imajo tudi svoje ime, npr.: kostanjeviška šelma, mozirski pust, hotuljska republika. Prireditelji so sklenili, da bi na posvetovanju spregovorili predvsem o najnovejših pustnih dogajanjih po mestih. Tudi tukaj je podoba po Sloveniji zelo pestra, spreminja se posebno v zadnjem desetletju.

324 Predavanje o kostanjeviški šelmi je žal odpadlo, o mozirskem pustu pa je spregovorila avtorica tega prispevka. Mozirje, ki je nekakšna oaza miru sredi industrijskih obratov, čeravno so le-ti zelo blizu, je ohranilo značaj majhnega trga, kjer se vsi poznajo. Pripadnost svojemu kraju izražajo s tem, da z veseljem sodelujejo pri skupnih opravilih, tudi pri pripravljanju pustovanja. Njihovo “okolofiranje”, ki je le del dobro naštudiranega celotedenskega pustnega scenarija, je staro več kot sto let, z daljšimi ali krajšimi prekinitvami ga predvajajo sebi in sotržanom v užitek vsako leto tik pred pustom. Mozirski pustniki še vedno ohranjajo moško družbo, ženske so dobre za pomoč in za vzpodbudo. Od dvajset do petdeset pustnikov okolofira cela dva dneva, kar pomeni, da se preganjajo po dolgem in po čez po Mozirju in okolici, od vrat do vrat prenašajo voščila in dobre želje in pobirajo prostovoljne prispevke. Pa to niso samo mladi fantje, ampak v večini ugledni poslovni možje srednjih let, ki enkrat na leto pozabijo, kaj predstavljajo v civilu.

Stanka Drnovšek je govorila o litijskem karnevalu, ki je svoj višek dosegel v poznih sedemdesetih letih 20. stoletja. Začel se je že v letih pred prvo svetovno vojno, ko so ga vodili člani obrtniškega ceha. Po koncu druge vojne je v petdesetih letih dobil nov zagon – organizatorji so postali pri TVD Partizan. Vsa ta leta je bil tudi zelo dobro medijsko podprt. Finančno pa je bil odvisen od večjih litijskih industrijskih obratov. Ko se je v devetdesetih letih začela kazati kriza v gospodarstvu, se je to odrazilo tudi na litijskem karnevalu. Karnevali, ki so se vzdrževali z donacijami domače industrije ali obrtnih delavnic, npr. v Litiji, Ribnici, Cerknici, so imeli vedno večje težave pri produkciji vsakoletnih sprevodov. Tako je danes izdelava scenografije odvisna od sreče in sposobnosti organizatorjev. Vendar pa skoraj petdesetletna tradicija tudi nekaj pomeni – četudi kakšno leto kaj odpade, to nadomestijo naslednjič.

Elemente mestnega in vaškega pusta srečujemo pri Hotuljskem karnevalu, Kotlje postanejo v tistih dneh republika. O tem je spregovorila mag. Karla Oder. Poleg starih koroških ploharijev (fantom in dekletom še zdaj po koroških vaseh, za šalo pa celo po službah, delijo plohe, če se v preteklem letu niso poročili) sodelujejo v karnevalskih sprevodih najrazličnejše maske, ki večinoma predstavljajo lokalno obarvane prizore, ki jih sicer razumejo predvsem domačini, ostali pa jih vidijo kot zanimive. Organizatorji Hotuljskega karnevala vedno povabijo k sodelovanju še skupine iz drugih vasi.

Postojnska pustna povorka nemara ni tako znana kot denimo litijski karneval, a ima tudi svojo zgodovino. Predstavila jo je Magda Peršič. Iz konca 19. stoletja je podatek o “pustnem korzu”, ko so se v nekakšnem sprevodu pokazali nekateri postojnski meščani. Tudi sokolsko društvo, ki je v začetku 20. stoletja prevzelo organizacije pustnih prireditev, je dalo s tem priložnost meščanom, da pokažejo, kaj zmorejo. Zdaj pa v povorki sodelujejo

skupine iz bližnjih in daljnih vasi. Tukaj so našle svoje mesto znane in neznane maske, ki s tem promovirajo sebe in svoj rodni kraj. Zanimiva je beseda "povorka", ki nekako namiguje na nekdanje čase kmalu po koncu druge vojne. Najbolj znana je bila prvomajska povorka, ki je združevala najrazličnejše skupine in posameznike, poklice, zanimanja, skratka civilne osebe. Vojaki pa so tudi za 1. maj nastopali na "paradi". Postojnska povorka je prav gotovo enaka sprevodu.

Dve zelo zanimivi predavanji sta pojasnjevali pustni čas v Celju in Mariboru. S celjskim pustovanjem se je ukvarjal mag. Vlado Šlibar. Dasiravno ni znano kako bolj zagnano pustovanje med celjskimi meščani v preteklem stoletju, vendarle obstajajo podatki, da se je celjska smetana že v sredi 19. stoletja zabavala predvsem po elitnih plesih. Delitev na Slovence in Nemce je mestu dala poseben pečat. Kako nenavadno – tudi v zadnjih letih, ko se je pustni sprevod v Celju že nekako prijel, so prišli od avstrijskega Interspara in sedaj tudi pri njihovi veletrgovini vsako leto organizirajo prav takšno pustno rajanje. Tako sta zdaj v mestu istočasno kar dva karnevala.

Z viri iz sočasnega časopisja je bila podprta razprava dr. Maje Godina Golija o pustovanjih v Mariboru od srede 19. stoletja dalje. Maribor je v tem obdobju veselo sledil bidermajerski modi vsakovrstnih plesov, venčkov in balov, ki so si jih privoščili novo pečeni mariborski meščani nemškega in slovenskega rodu. Kako pomembni so bili, vsekakor dokazujejo precej pogostne notice v časopisju. Čim več je bilo na novo ustanovljenih društev in klubov, tem več je bilo društvenih veselic. O pustu so se morali posebno izkazati. Tudi v prvi polovici 20. stoletja so se elitne in društvene maškarade veselo nadaljevale. Športna in obrtniška društva, tudi politična, npr. Jadran, Primorje, kjer so se zbirali primorski emigranti, so pobirala svoje člane in simpatizerje. Razslojenost prebivalstva je globoko vplivala na raznolikost prireditev.

Prikaz maškarad v ljubljanskem hotelu Union, ki je bil odprt leta 1905, je bil nekakšno logično nadaljevanje mariborskega pustovanja. Razpravo o tem je napisala Barbara Šterbenc Svetina. Po hotelskem arhivu, po časopisnih vesteh, reklamah in podobnem je prišla do kar precej ilustrativnega prikaza pustnih zabav v elitnem hotelu. Udeleževali so se jih najrazličnejši ljudje, saj je hotel za denar oddajal svoje prostore. Ohranjene fotografije prikazujejo ljudi, ki so se maskirali s pomočjo oblek. Kot na področju običajnega oblačenja so tudi tu ravnali v skladu s trenutno modo: tipi mask so se menjavali iz leta v leto. V času med obema vojnama pa je vendar kar precej dolgo prevladoval tip t.im "narodnih noš" oziroma "nacionalni tipi" mask.

Pustne zabave na Tržaškem so bile predstvljene z openskim Kraškim pustom, o katerem naj bi sicer govoril dr. Peter Rustja, a je bil zaradi opravičljivih razlogov odsoten; zato je o karnevalu na Opčinah na kratko spregovoril dr. Jurij Fikfak. Kraški pust ima že več kot tridesetletno tradicijo. Še vedno velja za slovensko prireditev, čeravno po obliki bolj spominja na italijanske karnevale. Na njem sodelujejo številne skupine iz slovenskih vasi na Tržaškem. Pripravljanje vozov, vsakoletnega prizora, ki naj ga posamezna skupina predstavlja – vse to se dogaja v predpustnem času in zahteva zelo veliko navdušenja, pa tudi neplačanega dela.

Tako se je končalo posvetovanje etnologov, ki naj bi dalo pregled o najbolj recentnem položaju pustnih prireditev na slovenskih tleh in tam, kjer še prebivajo

Slovinci. Referati so bili prebrani predvsem z namenom informirati, v debatah, ki so se razvile po njihovi predstavitvi, pa naj bi se razjasnile tudi vse nejasnosti, na katere so avtorji morda pozabili. Hvalevreden je seveda namen organizatorjev, da bodo do pusta v letu 2002 izdali zbornik. Obsegal naj bi predavanja s ptujskega posvetovanja iz leta 2000 in cerkljanskega iz leta 2001. Vsekakor obsežen posel, za katerega lahko le upamo, da bo uspel. Objavljeni podatki bi imeli prav zaradi svoje dokumentarnosti svojevrstno težo.

Tanja Tomažič